

LUTHERDOM OG KIRKEKUNST.

Af *Chr. Axel Jensen*¹⁾.

Kirkelig Kunst i Danmark har haft sin største Tid i Middelalderen«, saaledes indleder Museumsdirektør Vilh. Slomann et lille Hæfte om »Kirkelig Kunst i Anledning af Reformationsjubilæet«, en Vejledning paa en Udstilling, som Selskabet for kirkelig Kunst og Kunstindustrimuseet i Forening havde ordnet, i Ugerne omkring Jubilæumsdagen d. 30. Oktober.

De citerede Indledningsord er uomtvisteligt rigtige, ingen vil benægte, at Kirkekunsten havde sin Blomstringstid under Kato­licismens Enehærdedomme. Men i Almindelighed næres der dog vistnok overdrevne Forestillinger om Lutherdommens skadelige Indflydelse paa den kirkelige Kunst. Det ligger saa snublende nær at fastslaa, at Reformationen var kunstfjendsk. Den har jo kostet os herlige Kunstværker, plyndret Kirkerne for Guld- og Sølvskatte, ødelagt talrige Helgenskrin og skønne Helgenfigurer. Hvordan gik det ikke til her i København, da Hans Tavsens var begyndt at prædike Evangeliet. De ivrigste Lutheranere, med et Par Borgmestre i Spidsen, brød en Juledag 1530 ind i Vor Frue Kirke, rev Al­tertavlerne ned og sønderhuggede Helgenbillederne med deres Økser! At tænke sig et lignende Oprin i vore Dages København vilde være Vanvid, og foregaar der nu Scener af den Art i Spanien, er vi ikke i Tvivl om, at det er en forfærdelig Vandalisme.

Naar Skoleundervisningen mindes Voldshandlingerne i Vor Frue, er det dog i Grunden en historisk Uretfærdighed, og vi maa ikke deraf slutte, at Optøjerne i Frue Kirke var typiske for den danske Reformation — efter alt at dømme har lignende Voldshand-

¹⁾ Artiklen er en omarbejdet og udvidet Gengivelse af et Radioforedrag.

linger været saare sjældne! Endnu mindre maa man forestille sig, at vor Hans Tavsens eller Luthers selv syntes om dem. Luthers Stilling overfor Kunsten i Kirken var langt mere maadeholden. Gik hans Tilhængere for vidt, kaldte han dem kraftigt til Orden! Mod Billedstormerne hævdede han: »Efter Mose Lov er intet andet Billede forbudt end Guds Billede, som man tilbeder. Et Krucifix eller et andet helligt Billede skal ikke være forbudt.«²⁾ Det nytter ikke at odelægge Billederne og dog lade dem forblive i Folks Hjerter, men »hvor de er ude af Hjærtet, gør de heller ikke Øjnene nogen Skade«. Atter og atter fremgaar det af Luthers Skrifter, at det for ham ikke er det ydre, det kommer an paa, men det er Sindelaget, ikke Tingene, men Tankerne. Symbolerne maa ikke forveksles med de aandelige Realiteter. »Af Katolikerne hører du, hvorledes du kan smykke og pynte din Gud paa det aller fineste, sætte Krans og Krone paa ham og behænge ham med Spænder og Kæder, og i Virkeligheden behøver du hverken Penge eller Metaller dertil, men blot at tro af Hjærtet«. »De siger: Skynd dig og smyk Træbilleder og Stenfigurer, mal Tavler og Vægge, pryd Altre og Kirker, klæd Messepræsterne i Guld og Silke og brug al Gods og Magt til Stiftelser, Klostre, Valfarter og anden falsk, indbildt Gudstjeneste. Ikke saaledes at forstaa, at jeg forkaster alt ydre Smykke, det skal blot ikke kaldes Guds-tjeneste, men tjene til at fremme denne Takkens Tjeneste«³⁾. Og Præsteskabets Ornater. Korakaaber, spidse Bispehuer og Krumstave? »Det er ved saadanne ydre Tegn fint afmalet og anvist af de gamle Fædre, hvad det rette Præste- eller Bispeembede bør være.« Bispehuen med de to Spidser og et lille Kors øverst betyder, at en Biskop skal have Forstand baade paa det gamle og det nye Testamente og forene dem begge i Kristo. Dens to Nakkebaand skal sige, at han lader sin Forstaaelse af Skriften flagre ud i Prædiken. »Det var smukt og rigtigt udlagt, naar de nu ogsaa bare overholdt det«⁴⁾. Ornatet, som man bruger i den

²⁾ Luthers Schriften XX, 195 og 193 (Wieder die himmlischen Propheten von den Bildern und Sacrament).

³⁾ Luther X, 2679 (Vermahnung zum Sacrament).

⁴⁾ Luther V, 1445 (Auslegung der 110. Psalmes 1539).

katolske Messe, det har Forbilleder dels hos Jøderne, dels hos Hedningerne, og det maa ikke forveksles med de sande Præsteklæder, som er den Hellig Aands Gaver⁵⁾.

I sin Kamp for Troens og Kirkelivets Aandeliggørelse og Inderliggørelse maatte Luther slaa dræbende Slag mod Katolicismens overdrevne Tillid til det ydre, og han ramte derved Grundlaget for hele sin Tids blomstrende katolske Kirkekunst; han omstyrkede de ængstede Samvittigheders faste Tillid til, at fromme Gaver til Kirkens Udstyr kunde lette Vejen gennem Skærsilden og sikre Sjælen Plads i Himmelen. Men han gik ikke et Skridt videre, end han ansaa for strængt nødvendigt, han nøjedes med at sætte det ydre ned paa den Plads, der kunde tilkomme det, han forviste ikke Symbolerne fra Kirken. Han berøvede ikke Præsterne deres Messeklæder; han forbød end ikke Røgelsekarrene, selvom de senere er gaaede af Brug. For ham var det en Selvfølge, at vi skulde ære »den kære Døbefont«⁶⁾, og selv om Kristi Kors ikke var det og det bestemte Stykke Træ, saa var det en Formastelighed af Billedstormerne at ophidse Pøbelen til at spytte et Krucifix i Ansigtet. »Hvem der har Lyst til at lade sætte Tavler paa Alteret, han skal lade male et Billede af Nadveren« og skrive en Indskrift derom i store gyldne Bogstaver. »Thi da Alteret er anordnet til Sakramentets Brug, kan man ikke gøre noget bedre Billede dertil; andre Billeder af Gud og Christus kan ellers godt staa malet paa andre Steder.«⁷⁾.

Som saa mange musikalske Mennesker har Luther næppe haft videre Sans for Billedkunst; Ordet Kunst forekommer næppe i hans Skrifter. Men han omgikkes dog sin Fyrstes Hofmaler, Lucas Cranach, der gentagne Gange har malet hans Portræt, og hans sunde, naturlige, vidtfavnende Menneskelighed gør sig ogsaa gældende paa dette Omraade. Midt i sin Kamp mod de katolske Misbrug har han forstaaet den rent menneskelige Trang til at hædre og smykke det, som man holder af — det være sig sit Hjem eller sin Kirke. Han var heldigvis ikke saa logisk og skar

⁵⁾ Luther XXII, 1515 (Tischreden) og V 1445.

⁶⁾ Luther X, 2589 (Predigt von der heiligen Taufe).

⁷⁾ Luther V, 1533 (Auslegung des 3. Psalmes).

ikke saa dybt som Kalvin, der kun efterlod sig nøgternt plyndrede Kirkerum.

Den danske Reformations Gennembrudsmænd fulgte nøje deres store Forbilledes⁸⁾. De fjernede selvfølgelig Sidealtre og undergørende Figurer, men de hævdede atter og atter, at det ikke maatte ske i Tumult; Præsterne skulde i deres Prædikener retlede Menighederne og vende deres Hjærter bort fra Billederne, og først derefter skulde disse med Læmpe borttages. Fyndigst er det sagt af Peder Plade, Sjællands første lutheranske Biskop i hans herlige Visitatsbog: »Tavler eller Billeder kan Kirkeværgerne slaa paa Væggen, at de kunde være fromme, enfoldiges Spejl, naar de vide, hvem samme Billeder er gjort eller maalede efter, uden her findes nogen Billeder, som man har gjort Søgning til og hængt Voxbørn og Krykker for — de skal borttages og brændes!« Dette Standpunkt, som ogsaa Jørgen Sadolin, Hans Tavsens og mange andre Reformatorer indtog, var saare liberalt, og takket være det fik mange middelalderlige Snitværker Lov til at blive i Kirkerne. Det er vel nok muligt, at man adskillige Steder har fjernet alle de katolske Tavler og nøjedes med et Kors paa Alterbordet, men i Reglen bevarede man Højalterets store Tavle. Der var intet anstødeligt ved katolske Altertavler, som forestillede Kristi Korsfæstelse; man gik ikke smaaligt i Rette med, at nogle af Golgata-scenernes Bifigurer ikke har Hjemmel i selve den bibelske Text, og man kunde endda se igennem Fingre med Helgenfigurer. Ovre i Vestjylland, i Vejrum Kirke, staar der en meget værdifuld Tavle, hvis Relieffer illustrerer den katolske Legende om den lærde Jomfru Katarina. De har 1593 faaet følgende Underskrift:

Disse Billeder er sat for Ziir og Pryd
de haver ikke anden Kraft og Dyd
Thi tro vi ikke, tænk' eller lære
hermed at dyrke eller give dem Ære.

Selv en af de ivrigste Billedfjender, Jakob Madsen, den tredje evangeliske Biskop i Fyns Stift, kunde glæde sig over de katolske

⁸⁾ Sml. C. A. Jensen: Snedkere og Billedsnidere 1911 S. 1 f. og Aarb. for nord. Oldkynd. 1921 S. 167 f.

Tavlers smukke Snitværker⁹⁾, og det er betegnende, at vi kun kender et eneste Exempel paa, at en lutheransk gejstlig har krævet et Kalkmaleri overkalket. De malede Vægbilleder var nemlig ikke Genstand for direkte Tilladelse, og naar de i Tidens Løb er forsvundne, er det simpelthen, fordi de kom i Forfald og blev overkalkede — i de første Menneskealdrer efter Reformationen har man endogsaa dekoreret mange Kirkerum med nye Kalkmalerier.

Peder Plades Visitatser begyndte med Formaninger til Kirkeværgerne, praktiske og kloge Ord, som har Gyldighed den Dag i Dag. I har jeres Forfædre at takke for Kirken, som nu staar her, bygt af Kalk og Sten, og I har Pligt til at holde den ved Magt for eders Efterkommere, den Tid eders Hoveder ligger og sover i denne Kirke eller Kirkegaard. Taget skal holdes tæt og tørt — det er for sent, naar Muren begynder at grønnes. Vinduerne skal være i Orden, Gulvet og Stolene rene. Prædikestolen skal ikke være en Bogstol eller Hippegippe nede paa Jorden, men dejlig opbygt over alle andre Stole. Fonten skal være tør, saa at Daabsvandet ikke mugner. Alteret skal klædes med rene Klæder — som hver jo vil have en ren Dug paa sit Bord om Søndagen og andre Helligdage. Det lyder altsammen saare beskedent og snusfornuftigt, men Jævnførelsen mellem Kirkens og Hjemmets Orden er en ægte lutheransk Tanke. I bør have dette Kirkehus kærest over alle andre Huse i Verden: de kostelige Slotte og Herregaarde, kostelige Bygninger i Købstæder og paa Landsbyer, det er Menneskehuse, men Sognekirken er Guds Hus.

Saa meget end Katolicismen havde efterladt i de gamle Kirkehuse, krævede den nye Gudstjenesteform ogsaa Nyindretninger. Stolestaderne skulde ordnes i regelmæssige Rækker, Prædikestolene skulde fornyes, tilsidst kom Turen ogsaa til Altertavlerne. Det første halvhundrede Aar efter 1536 frygtede man for udskaarne Billeder; en Tid blev »Kryptokalvinisterne« endogsaa endnu mere lutheranske end Luther selv og undgik malede Billeder; Altertavlerne bliver Katekismustavler med Indskrifter alene, Nadverordene, stundom baade paa Dansk, Tysk og Latin, de ti Bud.

⁹⁾ Fremhævet af Fr. Beckett i Tilskueren Oktober 1936, S. 260.

Fadervor og andre Biblecitater. Men Billederne blev aldrig helt forjaget fra Kirken, og da man kom tilstrækkelig paa Afstand fra Katolicismen, vandt Træskulpturen igen Yndest, først Reliefbilleder, senere smaa og store Statuer. Det faldt Lutheranere naturligt at se Fremstillinger af de fire Evangelister paa Prædikestolene, og hvor der var Plads dertil, at forøge Rækken med Paulus og Petrus og at anbringe Kristus selv midt mellem de bibelske Skribenter. Og hvis man ikke vilde nøjes med et enkelt Billede paa Altertavlen, hvad var da rimeligere end at illustrere de vigtigste Scener af det nye Testamente, Nadveren, Korsfæstelsen og Opstandelsen. 1610 kunde den folkelige Forfatter Niels Hellevad skrive: »Findes der gudskelov ingen Kælling saa uforstandig her til Lande, at hun tilbeder noget Billede i Guds Sted«. Og et Par Aartier førte den ortodoxe Kirkes ledende Mand paa Christian 4's Tid, Biskop Jesper Brochmand, i et varmt Forsvar for Billederne. Det vilde være Synd at sige, at de danske Protestanter paa denne Tid forsømt Kirkerne. Selv uden Løfter om Løn hinsides blev Iveren og Kappelstriden i de gode Aar saa stor, at Frederik 2's og Christian 4's Tid i forbavsende Grad har præget Kirkeinteriørene. Nogen Statistik over Virksomheden har vi endnu ikke, men det er snarere for lidt end for meget sagt, at ca. 75 pCt. — tre Fjerdedele — af Landets Prædikestole stammer fra denne Periode, og at det ikke stiller sig stort anderledes med Altertavlerne. Det gik saa vidt, at Præsteskabet paa Roskilde Landemode ytrede Betænkeligheder ved de overdaadige Udgifter og tilraadede Sparsommelighed. »Her er paa Landet de, som have givet for en Prædikestol 300 Daler.« Senere, efter at Svenskekrigene havde udmarvet Folk og Land, standsede man ikke; just fra denne Tid stammer nogle af de største og pragtfuldeste Altertavler, og selv da Tiderne blev helt elendige, og da Kongen maatte sælge Kirketienderne til Privatfolk, kom der alligevel Gaver til Kirkerne. Nu var Behovet af Altertavler og Prædikestole i alt væsentligt tilfredsstillet, men til Gengæld voksede Interessen for de mindre kirkelige Brugsgenstande. Velhavere skænkede store Alterkalke, Vinkander og Oblatæsker af Sølv, Daabsfade, Alterstager og Lysekroner, og de fornyede Alterduge, Alterfløjl og

Messeklæder af broget Silke og Fløjl. Der findes i Kirkerne mange værdifulde Sager af disse Arter, som bærer Givnavne fra 1600-erne og ikke mindst fra Tiden omkring Aar 1700.

Verdsligt og kirkeligt mødes i disse Gaver, som i alt lutheransk Kirkeinventar fra Reformationens og Ortodoxiens Aarhundreder; man finder her samme Tankegang som i Epitafiernes Indskrifter: »Gud til Ære, Kirken til Beprydelse og sig selv til ævig Amindelse«. Baade paa Altertavler, Prædikestole og allehaande andre Inventarstykker ses Givnavne, Adelsvaaben og Kongecifre. Det vilde være urimeligt at dømme dette efter vor egen Tids Maalestok. Tiden og Samfundet har ændret sig; Kirken var en Statskirke, ikke en Folkekirke, og Staten var ikke som nu en blot og bar verdslig Institution, men Øvrigheden var indstiftet af Gud, Kongemagten hellig. Man kan beklage, at Menighedernes Indflydelse paa Kirkens Styrelse efterhaanden svandt ind til et Minimum, men man kan ikke bebrejde Konger og Lensmænd, at de som Kirkernes Overhoved og verdslige Myndighed mindedes paa Kirkeinventaret, og at ikke blot Dronningernes Navnetræk, men ogsaa Lensmandsfruernes Vaaben fulgte sammen med Ægtefællernes. Forøvrigt har det verdslige Elements Indtrængen i Kirkekunsten sit ejendommelige Modstykke i Hjemmenes Kunsthaandværk. Samtidigt med, at Billedskulpturen ved Aar 1600 igen blomstrede op i Kirkerne, bredte den sig ogsaa paa det verdslige Bohave. Baade Adelsmænd, Borgere og Bønder lod Bibelcitater udskære over Porte og Døre, og Møbler, Skabe, Kister og Senge smykkedes med Relieffer og Figurer fra det gamle og det nye Testamente i en Overflod, som intet katolsk Land har kendt.

Naar nutildags Kirkekunsten fra de to første lutheranske Aarhundreder ikke virker saa religiøst inderligt som den ældre katolske, ligger Aarsagen hertil sikkert nok i Forhold udenfor Kirkelæren og det religiøse Liv. Det vilde være ubilligt at bebrejde Luther, at han levede samtidig med Rafael og Michelangelo, og at den paa katolsk Grund fostrede Renaissancekunst, der netop paa Luthers Tid blev bestemmende for hele Europa og dermed ogsaa for Danmark, lagde mere Vægt paa ydre Formskønhed end paa Sjælelivets Rørelser. Reformationen og Renais-

sancen har begge Rod i Humanismen og dens Studier af klassisk Sprog og Litteratur, ligesom de begge blev baaret frem af Bogtrykkerhaandværket. I Fællesskab brød de Brecher i den middelalderlige Enhedskirke, men Haand i Haand med Samfundsforholdenes Ændring, Opdagelsesrejserne og Verdenshandelens Opblomstring gik Humanismens Verdslighed paa Tværs af al Kirkeligheden. I Helgenernes Sted dyrkede Kunsten de olympiske Guder, der en sjælden Gang endogsaa kan vise sig i danske Kirker. Og i Virkeligheden led lutheransk og katolsk Kirkekunst efter Luthers Tid fælles Skibbrud; selvom Italien endnu længe vedblev at være Kunstens forjættede Land, virker ogsaa den blomstrende italienske Billedkunst verdsligere, mere artificiel end den middelalderlige.

Frugtbarere og rigtigere end at foreholde den gammellutheranske Kirkekunst dens Mangler er det at glæde sig over dens gode Egenskaber, især Datidens jævne, men gode Kunsthaandværkeres Ævner til at skabe festlige og dekorative Arbejder, som formaar at fylde og pryde Kirkerummene med deres Formrigdom og Farveglæde.

De to senere Aarhundreders lutheranske Kirkekunst vilde det føre for vidt at gennemgaa, selvom de krydsende reformerte og lutheranske Tendenser i det 18. og 19. Aarhundredes kirkelige Arkitektur frembyder stor Interesse¹⁰⁾. Det skal kun paapeges, at baade Katolicismen og Protestantismen ogsaa efter Renæssancen har fulgt samme, fælleseuropæiske Udviklingslinjer indenfor Kunstens Verden. Efter Rationalisme og Nyklassicisme greb Romantikken overalt til Middelalderen. Stilefterligningens Periode saa overalt i Middelalderens Stilarter, den romanske og især den gotiske, den eneste »rigtige« Kirkestil. Lutherdommen kom derved i den mærkelige Situation, at den jævnligt kasserede sin egen Ungdomstids Kunst til Fordel for daarlige nye Kopier — et Forhold, som præger adskillige af vore »stilrent« restaurerede Kirker —, men man kan ikke sige, at den danske Kirkekunst stod lavt. C. F. Hansens Fruekirke med Thorvaldsens Billedhugger-

¹⁰⁾ Sml. Architechten XXXVIII, Maanedshefte 1936, Nr. 8—9. Jacob E. Bang: Den protestantiske Kirketype.

arbejder er et af Nyklassicismens ypperste kirkelige Værker i hele Europa, og den romantiske Stilperiodes sidste Skud hos os blev Joakim Skovgaard.

Nu er Stilkopieringens Tid saa nogenlunde afsluttet; vor Tid søger at skabe sin egen Stil. Men Pieteten for det historisk givne er ikke blevet ringere. Tværtimod, mere end nogen forudgaaende Tidsalder føler vi Forpligtelse til at bevare Fortidsminderne. Selv Mennesker, der ikke tilhører Kirkelivet, drages til de gamle Kirkehuse, deres ærværdige Mure og det af Aarhundredernes Omskiftelse prægede Inventar. Kirkefolket selv forstaar ogsaa Værdien heraf. Menighedsraad rundt om i Landet gør en stor Indsats for Bevaringen af det gamle; som Embedsmand ved Nationalmuseet har man atter og atter Lejlighed til at glæde sig over den Offervilje, Forslag om pietetsfulde og derfor bekostelige Istandsættelser af Kalkmalerier, Altertavler og Prædikestole kan møde. Og Respekten for det gamle har yderligere vakt en — endnu maaske kun gryende — Forstaaelse af, at det nye bør være det bedst mulige.

Den Dag i Dag har de Lutherord Gyldighed, hvormed han satte de ydre Ting paa deres rette Plads. Men alle vi, der elsker de gamle Kirker og glæder os over Kirkekunsten, er ham og hans nærmeste danske Efterfølgere taknemlige for det kloge lutheranske Maadehold, der gennem Tiderne har gjort vore Kirker til et Fristed for gammel Kunstkultur og stedse muliggør Skabelsen af nye Kunstværdier.